

Михайло Лесів

ОСОБЛИВОСТІ ГОВОРУ УКРАЇНЦІВ ХОЛМЩИНИ ТА ПІДЛЯШШЯ

Мова корінного населення Підляшшя та Холмщини, народна культура якого основана на культурі й мовленні найдавніших східнослов'янських племен — волинян і бужан, що від самого початку нашої писаної історії входили до складу Київсько-Руської держави, належить до найстаріших українських діалектів.

Підляшшям називаємо територію, що охоплює значну частину теперішніх Білостоцького та Білопідляського воєводств Польщі аж до м. Володави на півдні. Корінне населення цієї території від ріки Нарва (правої притоки Бугу) на півночі вздовж правого берега Бугу аж до лінії Володава-Парців на півдні розмовляє говірками, які належать до північноукраїнського діалекту. Можна ці говірки також назвати українськими підляськими.

Незалежно від того, що ця територія десь від XIV ст. дотепер стала частиною Великого Литовського князівства, а від Люблинської унії 1569 р. перебуває в складі Польщі, українські підляські говори зримали свій суто український характер і в архаїчній формі виступають донині в людей, які після Другої світової війни не виїхали в УРСР або не були вивезені 1947 р. на польські західні чи північні землі. Переселенці, до речі, також зберігають свої говірки та вчать своїх дітей української мови у її північноукраїнському (підляському) варіанті.

Щоб зорієнтувати читача, про які околиці тут йдеться, наведемо такі міста і села на півдні, як Більськ Підляський, Гайнівка, Кліщелі, Сім'ятичі, Константинів, Янів Підляський, Біла Підляська, Парців, Володава.

Холмщина — це територія вздовж лівого берега Бугу, що співпадає більш-менш з територією сучасного Холмського воєводства та східної частини Замойського воєводства Польщі від лінії між Володавою і Холмом на півночі аж до давнього російсько-австрійського державного кордону перед Першою світовою війною на півдні. Це околиці міст Холм, Грубешів, Городло, Замостя, Білгорай, Томашів Любельський, Долобичів та ін. На цій території мешкали люди, які в щоденному житті використовували говірки, перехідні від північноукраїнських до південно-західноукраїнських (колишній Холмський повіт в основному і північна частина колишнього Грубешівського повіту) та до західних варіантів південно-західних говірок української мови — волинських (частина колишнього Грубешівського та Томашівського повітів до річки Солокиї на півдні), наддністрянських (південна частина колишнього Томашівського повіту), і надсянських (південна частина колишнього Білгорайського повіту). Носії тих говірок після Другої світової війни виїхали частково до УРСР, а в 1947 р. їх було пере-

селено на польські західні та північні землі. Тому тепер на Холмщині залишилися тільки поодинокі родини, які ще говорять українською мовою. Холмщина дістала свою назву від м. Холм, заснованого у XIII ст. королем Данилом Романовичем Галицьким. До 1340 р. Холмщина входила в склад Галицько-Волинського князівства, в роки 1340-1377 перебувала під владою Литви, в 1377-1387 — належала до Угорщини, а згодом до Польщі, з порівняно невеликими часовими перервами, коли Холмщиною володіла Австрія (1795-1809, 1915-1918), Росія (1815-1914) та Україна (1918-1919).

Українські говірки Підляшшя й Холмщини привертала увагу багатьох дослідників етнографії, фольклористики та діалектології від XIX ст. і донині. Час зацікавлень цим явищем можна поділити на три періоди: перед Першою світовою, між двома війнами та після Другої світової війни.

Ще на початку XIX ст. почали появлятися збірки й праці¹, які вміщували тексти та опис підлясько-холмських говірок. Це були переважно фольклорні матеріали, самі тексти, у яких лише принагідно говорилося про мовні прикмети. У двох останніх працях подано опис народних пісень з Холмщини й Підляшшя та їх тексти в українському звучанні (з сіл Полюбичі, Горбів, Піщац, Сверхів та ін.).

Філолог М. Янчук (родом з с. Корниця на Підляшші) цікавився культурою рідних околиць, і в 1886 р. видав працю „Малорусская свадьба в Корницком приходе Константиновского уезда Седлецкой губернии (по собранным материалам, с нотами)". Він помістив у ній 322 весільні пісні, а у вступному слові коротко охарактеризував говірки околиць Константинова Підляського.

У „Материалах для этнографии Седлецкой губернии" (1903) І. Бессараби подано опис українських підляських

говірок з околиць с. Ломази, поміщено зразки мови й тексти пісень із сіл Любенка й Докудів, а в кінці книги — словник оригінальних діалектних слів, маємо тут також спробу порівняння цих говірок з народною мовою всього регіону. Це були перші спроби характеристики мови населення краю, тобто описання українських підляських говірок.

Відомий український дослідник К. Михальчук у своїй узагальнюючій праці про українські діалекти „Наречия, поднаречия и говоры южной России в связи с наречиями Галичины" („Труды..." Чубинского, т. 7) подав коротку характеристику говірок Холмщини та Підляшшя і заважив, що „з усієї території південноруського племені не зустрічаємо тепер ні одного кутка, в якому панувало б таке вавилонське змішання всіх наріч і говорів, яке маємо саме на цій території. Без пересади сказати можна, що там майже кожне село вражає дослідника якимись неочікуваними особливостями мови" (с. 463.)

Перед Першою світовою війною підляським та холмським говорам було присвячено кілька статей². Зацікавлює звіт наукової етнографічно-мовознавчої екскурсії до Константинівського повіту студента Є. Рудницького, що був у селах Гнойно, Старий Бубель, Борсуки, Луковиськи. Зібрані там матеріали студент передав видатному мовознавцеві О. Шахматову, а фонограми — в архів Відділу російської мови і словесності. У звіті зазначалося, що люди називають свою мову „руською", „хохлацькою" або „простою" та що в одному католицькому селі вдалося записати лише одну казку, бо селяни перелякалися, що ці дослідження можуть мати якийсь зв'язок з гостро дискутованою тоді проблемою „відокремлення Холмщини"³.

Під кінець XIX ст. вийшла монографія

відомого тоді мовознавця В.Шимановського „Звуковыя и формальныя особенности говоров Холмской Руси. Обзор с приложением образцов народных говоров” (Варшава, 1897). Автор, тоді учитель гімназії у Холмі, матеріали до своєї праці про українські говірки Підляшшя та Холмщини зібрав анкетним методом від місцевої інтелігенції. На такій основі опрацьована фонетика й морфологія не мають великої наукової вірогідності, але дають добру орієнтацію про стан і систему підляських та холмських говірок з другої половини XIX ст.

У 1910 р. було видруковано спеціальну програму⁴, за якою мали досліджуватися українські говірки на території Російської імперії. В цій публікації подано найцікавіші фонетичні явища, а у формі прикладів автори програми наводили також матеріали з підляських і холмських говірок, які вже були частково відомі з названих та інших праць. Програма стала основою для ще далі інтенсивніших досліджень граматичних, системних чи лексичних особливостей поодиноких українських народних говірок.

У 1929 р. було надруковано в „Українському діалектологічному збірникові” (т.2, 1929) статтю П.Расторгуєва „Про польський та білоруський вплив на українські говірки колишньої Сідлецької губернії”, що спиралася на матеріали, зібрані перед Першою світовою війною.

У міжвоєнний період дослідження говірок провадив, передусім, В.Курашкевич (нар. 1905 р. у Володаві, випускник Холмської гімназії, асистент Львівського та Ягеллонського університетів, професор Люблинського та Познанського університетів). Відзначалися його розробки високим науковим рівнем і відносилися головним чином до звукової системи підляських та холмських говірок. Основою його чис-

ленних розвідок на цю тему були зібрані ним матеріали з сіл східних повітів Люблинського та Білостоцького воєводств.

Загальну характеристику підляських і холмських говірок української мови знаходимо в його праці „Przegląd gwar województwa Lubelskiego”, поміщеній у збірнику „Monografia statystyczno-gospodarcza województwa Lubelskiego” (Lublin, 1932, т.1). Автор стверджує у вступному слові, що українські говірки Люблинського воєводства мало були досі відомі науковцям, бо рідко і лише принагідно та ненауково досліджувалися: „Руські (малоросійські) любельські діалекти, властиво кажучи, досі ще не вивчені. Жоден мовознавець не провадив вивчення на місці. Відомий руський діалектолог проф. Ян Зілінський у праці „Спроба упорядкування українських говірок” (Записки НТШ, т. CXVII-CXVIII, с. 333-375) пише, що дізнався про ці говірки, коли їхав у поїзді і розмовляв з залізничниками. Щоправда, ми маємо з тих теренів різні приблизні відомості, основані на етнографічних записах. Але вони записані не фонетично, і являють для діалектолога незначну наукову вартість. А в той же час ці говірки на пограниччі етнографічного малоруського простору в сусідстві з польською мовою, напевне, розвивалися інакше, і, як я сам переконався, зберегли дуже архаїчний характер”⁵.

Дослідник інформує про розташування цих говірок і носіїв українських діалектів на Підляшші й Холмщині: „На лівому березі Бугу, в Любельському воєводстві, вузьким пасом простягаються руські поселення, доходячи на заході більш-менш до лінії, що йде через Тарноград, Красноброд, на схід від Замостя, Красноставу і Парчева, через Межириччя і Сарнаки. Руське населення, переважно сільське, проживає тут у безпосередній близькості з

польським населенням, воно (руське) часто по селах становить більшість мешканців. З точки зору мови представляє дуже строкату картину. Власне, дотепер бракує в науці певних відомостей про говірки руських на Люблинщині. У досьогочасних дослідженнях, передусім на підставі етнографічних текстів з Підляшшя і Холмщини, стверджується певна кількість мовних особливостей, пов'язаних між собою досить довільно. Але ніхто не пробував більш детально злокалізувати ці риси. Ніхто не проводив цільових досліджень на місці; отже, не дивно, що про характер цих говірок, стосовно їх до інших говірок малоруських, висловлювалися дуже різні й часто навіть протилежні погляди⁶.

Далі автор описує найголовніші звукові та граматичні прикмети цих говірок і зазначає, що слівництво з цієї території дуже мало відоме, бо в дотеперішніх дослідженнях на різницю у вживанні самих слів мало звертали увагу. Зазначає, що лексика навіть близьких сіл часто відрізняється і наводить слова одного підляського селянина: „Що то за гідка мова в тих Загайках: у нас „хліб“, а там якось „кулачи“, а дурні шушеньци кажуть „пальонка“.

Для ілюстрації звучання цих говорів наводить дослідник оригінальний текст, записаний у с. Любень (14 км на захід від Володави): „Був собі старик, що мав три сини. Їк уни пудруслі, то вирадив на службу: Ідете собі, деткі, самі зарублейте, а за сем лет приходьте, щоб я вас побачив перед смертю. То два пришло до його, а третього не було ще разом з їми двома. Ун питається:

— Де ж той третій подівся?

— А ми не знаєм, де вун. Як жие, то прийде.

На восьмом році приходить третій і

проситься на нуч. Старик отказується:

— Нема де вас положити, панє.

— То я, — каже, — лежу де-небудь. От соломи мне принесете снупок, то й переночую.

То старик ще одмагається од його, а ун каже:

— Я ж ніде болі не пуйду, но буду в вас ночувати.

Пушов старик, приніюєс снупок соломи, постелів йому на лавци, полягали спати і сталі собі говорити обадва. І старик каже:

— Я мав три сини і вирадив їх на свієт на службу. То два, — каже, — приходило до мене, а третього нима, ци вун де жие, ци не жие, коле не приходить?

— То вієте не бачили третього, но то тупіро же собі подивієтєся на його. Тепер ун пришов до вас.

— А цих то ти, синку муєй? А я тебе не пузнав.

— Я сам думав, ци вієте не пузналі!

— І де ж ти, — каже, — був, де ж ти є, що ти таким паном пришов до мене?

— Я вам, — каже, — тату, скажу всю правду. Я, — каже, — є самий найстарший злодий. Без мої вієдомости ніхто нічого не вкрав. Вже ж я, — каже, — уд вас не пуйду, буду в вас.

— То мнє, — каже, — синку, встид буде, що ти такий є!

— От, — каже, — ниць, я буду женитися.

— Овсем, синку, то женися, а де ж би ти за дівчиною пушов шукати собі?

— Я, — каже, — тату, вас виражу, вієте пуйдете. Ідієте, — каже, — до двора до пана, нех свою дочку оддасць за мене, а як буде питатися, який я є, то скажієте панови, що я є найстарший злодий.

Заходить старик до пана і „дзєнь добрий, панє“.

— А що скажеш?

— А прошу пана, муей син прислав мене до пана, жеб віете дочку оддалі за мого сина.

— Який твѣй син знає чин?

— Муей син, прошу пана, є найстарший злодий.

— Добре, що вѣн такий, то іди, старушку, додому і скажи синові, нех приде в ночі і тиї коні, которі я маю до вяззду в стайні, нех їх вкраде в мене з бричкою. Тогди оддам дочку свою за його.

Приходить старик додому і рускає. А син каже:

— То коні мої будуть!

То ун взев ниток скілька клупків і намочив їх у луей і пушов в ночі по ти коні. Бо в пана бардзо ліхиї пси були, а пан приказав парубкам, жеб то гляділі тих коні. Так ун зайшов, так псам кинув клупку з лойом і пси сталиї глодати і на його не брешуть. Вѣн пушов до возовні і витяг бричку за фольварок, допір знов вернувся по тиї коні. Напхав із соломи чоловіка і з-за угла наставив до дверей. Форнале кинулися там, а вѣн втѣк с куєньми і поехав до батька...⁷.

Прагнення розв'язати найважливіші проблеми історичного розвитку української мови спонукали професора В.Курашкевича до солідних досліджень найархаїчніших українських говірок і передусім підляських та холмських. Зібрані мовні матеріали дали дослідникові можливість глибше зрозуміти деякі факти історичної фонетики української мови, як-то: походження і зі староукраїнських подовжених *о*, *е*. Саме цій проблемі присвятив В.Курашкевич кілька наукових розвідок. Важливі висновки щодо появи дифтонгів у північноукраїнському діалекті він сформулював саме на основі цього діалектного матеріалу з Підляшшя й Холмщини. Його праці⁸ були пов'язані з тодішньою диску-

сією про північноукраїнські дифтонги (двозвуки), яку вели такі видатні вчені філологи-мовознавці, як В. Ганцов, О. Курило, С. Смаль-Стоцький, І.Зілинський.

Вивчаючи проблему отвердіння приголосних перед праслов'янськими *е*, *і*, дослідник переконався, що цей процес, відомий всій українській мовній території, ще не закінчився в підляських говірках⁹. Писав він і про характерні прикмети північноукраїнських (підляських) говірок на стику з білоруською мовною територією між Нарвою та Бугом¹⁰.

Матеріали, зібрані В.Курашкевичем перед Другою світовою війною, послужили йому основою для кількох важливих розвідок про підляські й холмські говори, опублікованих уже після війни. В одній він описує говірки с. Дратів під Ленчною, в інших — торкається таких проблем, як „мазурення” в українській говірці з-під Сім'ятич, розвиток *є* після м'яких приголосних у підляських та холмських говірках на ширшому фоні тощо. Проф. В.Курашкевич був учасником IX Міжнародного конгресу славістів, що відбувся у вересні 1983 р. в Києві; там він виголосив доповідь про ненаголошені голосні *о*, *е* супроти дифтонгів в українських говорах від ріки Нарви до Сяну¹¹.

Українські діалектні матеріали на Підляшші у міжвоєнний період збирав відомий польський мовознавець Ян Токарський. До війни він встиг опублікувати лише одну статтю про систему голосних у говірках околиці Янова Підляського. Пізніше він використав свої матеріали у статті про відмінювання іменників в українських підляських говірках; також його передвоєнні записи стали основою книжки про звукову та граматичну систему говірки с. Серпелиці (нині в повіті Лосіце колишнього Варшавського воєводства). У Серпе-

лицях говорять сьогодні тільки польською, отже, зібраний та опрацьований Я.Токарським матеріал має велику історичну вартість.

Матеріал з Холмщини та Підляшшя використовує І.Зілінський у своєму „Фонетичному описі української мови”, виданому польською мовою у Кракові 1932 р., але сам він знав говірки дуже загально й побіжно. Коротенько говорить про них і подає лише кілька текстів Я. Рудницький у книжці „Українська мова та її говори” (Львів, 1937). Справа населення Підляшшя та Холмщини цікавила в ширшому плані журналістів, істориків, соціологів та ін. Наприклад, В. Садовський міжнародні взаємини на цій території висвітлює за допомогою статистичних даних, з чого видно, що „в 1897 році українці складали абсолютну більшість усієї сільської людності у Грубешівському, Томашівському, Володавському повітах і відносно більшість у повітах Холмському, Біло-Підляському і Більському”¹².

Після Другої світової війни дослідження українських говорів південної частини Підляшшя і Холмщини ускладнилося тим, що більшість носіїв українських діалектів у Польщі або переселилися в 1945-1946 рр. до УРСР, або була насильно виселена урядом у 1947 р. на західні й північні польські землі. Можна, отже, тепер знайти й почути підляські чи холмські говірки де-не-де також на західних і північних окраїнах сучасної Польщі. Населення, яке переїхало на територію УРСР, змішалось з іншими діалектними групами, головним чином, західних областей, а це нівелює мовні особливості.

Мова українського населення на західних і північних землях нинішньої Польщі підлягає сильним впливам не тільки української та польської літературних мов, а й

мови сусідів, які говорять місцевою польською говіркою (мазурською, кашубською, шльонською тощо) або польською чи українською, привнесеною з інших далеких сторін. Тепер тільки починається дослідження цих українських діалектів, побутуючих на території, мішаній з точки зору говорів.

Незалежно від того, після Другої світової війни крім згаданих вище праць В. Курашкевича та Я. Токарського почали появлятися розвідки про підляські та частково холмські говірки, основані на свіжому, вже після війни зібраному матеріалі.

Починаючи від 1955 р., кафедра польської мови Університету ім. Марії Кюрі-Скłodовської в Любліні почала збирати матеріали до планованого атласу говорів тогочасного Люблинського воєводства. Взято до уваги також місцеві українські мовні факти на захід від Бугу. Програму збирання діалектних матеріалів, т.зв. *kwestionariusz*, склав П. Смочинський (надрукована 1965 р. в Любліні). Іntenсивно ці матеріали записувалися передусім у 1957-1959 р. Участь у цьому брали передусім молоді тоді асистенти кафедри С. Вархол та М. Лесів. Зібрано також записи з українських та мішаних сіл Підляшшя й Холмщини. Сьогодні вони зберігаються в Закладі польської мови Інституту польської філології цього ж університету.

Використовуючи нові матеріали, М. Лесів написав кілька розвідок, де обговорювалися проблеми впливу наголосу на стягнення прикметникових закінчень у підляських говірках¹³, вияснення виняткового закінчення 1-ї особи множини дієслів у т.зв. хмацькій говірці (між Володавою і Парчевом). Дослідник стверджує: „Закінчення **-хмо**, записане на невеликій території „хмацького говору”, вказує на те, що староукраїнські форми типу **ходихмо**

були живомовною прикметою, а не запозиченням з польської мови" і що „можна бачити в цих формах ще одну спільну тенденцію української і польської мов в історії їх розвитку”¹⁴. Ця граматична деталь до цього не обговорювалася, а важлива вона тому, що закінчення **-хмо** настільки характерне, що мешканців сіл Ганів, Хворостита, Кропивки, Любичин, Кривоверба, Пахолі, Турна, Вигалів, Угнин, Коденець прозивають „хмаками”, а їхню говірку — „хмацькою мовою”. Ця морфологічна прикмета жартівливо підкреслюється в такому вірші-пісні:

У-ха-ха, змерзліхмо - так хмачок жартує,
А мороз аж тріщить, а хмачок не чує.

В інших розвідках М.Лесіва йдеться про системи відмінювання імен та дієслів у говірці с. Коденець колишнього Парцівського повіту¹⁵, про польський вплив на українські говірки південного Підляшшя¹⁶. Виясняються й описуються місцеві власні назви і т.зв. мікротопонімія; це, передусім, монографія про мікротопонімію колишнього Люблинського воєводства, в якій показано багато українського елементу в його підляській та холмській формі¹⁷, а також у науково-популярних статтях¹⁸.

М. Лесів написав також кілька узагальнюючих праць про українську мову та діалекти в сучасній Польщі. В них відповідне місце знаходить інформація про сучасний стан підляських та холмських говірок¹⁹.

У Люблині ведуться наукові дослідження підляських і частково холмських говірок, головним чином під науковим керівництвом і з ініціативи проф. Університету ім. Марії Кюрі-Склодовської М. Лесіва. Було написано кілька докторських дисертацій. Так, І. Петручук захистив 1977 р. дисертацію на тему „Лексика говірки села

Курашево коло Гайнівки”, в якій зібрано й проаналізовано різнобічно майже весь запас слів, вживаних донині мешканцями цього села, говірка якого належить до північноукраїнського підляського діалекту.

У дисертації „Північноукраїнські говірки околиці Кліщель” (1979) М. Рощенко представив звукову та граматичну систему чотирьох сіл, розташованих у південній частині Білостоцького воєводства. Ф. Чижевський (1982) досліджував „Народні говірки колишнього Володавського повіту”, опрацювавши паралельно найважливіші прикмети як польських, так і українських говірок цієї території. Праця М.Саєвича присвячена словотворенню іменників у говірках колишнього Гайнівського повіту, на стику української та білоруської мовної території (в околицях Біловезької Пущі).

Всі ці дисертації збагачують українську діалектологію, сприяють глибшому пізнанню підляських говірок. Стали вони основою кількох наукових розвідок, які або вже надруковані в різних наукових збірниках, або готуються до друку.

На магістерських семінарах, які проводяться в університеті ім. Марії Кюрі-Склодовської в Люблині та у філії Варшавського Університету в Білостоці, писалися також магістерські праці, темою яких були різні аспекти українських говірок Підляшшя та Холмщини. Розроблялися тут фонетична й граматична системи говірок околиць с. Наревка колишнього Гайнівського повіту (М. Саєвич, 1972) і с. Чехи Орлянські (Н. Василюк, 1974), мовні діалектні елементи в мемуарах П. Кранчука, що живе в селі Матяшівка Білопідляського воєводства (Т. Фронцкевич, 1976), фразеологічні вирази в с. Опака Дужа у південно-східній частині Білостоцького воєводства (Є. Вавренюк, 1978). Дослідниця вважає, що зібрані нею фразе-

ологічні одиниці цього села найближчі загальноукраїнській фразеології.

У більшості цих праць аналізувалися зібрані по селах різні групи слів, а саме: слова, пов'язані з сільським будівництвом (с. Храболи, на північ від Більська Підляського — М. Гліва, 1977; с. Черемха коло Гайнівки — Є. Романюк, 1977); слова, пов'язані з суспільною та духовною культурою в говірках с. Ставище Білостоцького воєводства (В. Кошмалюк, 1978), с. Бистре коло Більська Підляського (Ю. Трачук, 1980), с. Суховольці коло Кліщель (В. Шклярчук, 1983) та с. Полятичі (В. Палюхович, 1978), назви тварин у говірці с. Яново коло Гайнівки (М. Самолюк, 1979), с. Добринь Дужий (Б. Жбіковська, 1979) та с. Гребенне в колишньому Томашівському повіті (І. Ритерська, 1979). У цих працях, крім етимологічних та структурних пояснень поодиноких слів, відповідно класифікованих, подаються також дані про фонетичну та граматичну системи говірок сіл, в яких записувалися діалектні матеріали.

У ряді магістерських праць досліджено і власні назви, вживані в окремих селах, а саме імена, прізвища та прізвиська в їхній поточній діалектній формі. Місцеву антропонімію описано в таких селах на Підляшші: Клейники біля Гайнівки (Я. Лобудзінський, 1981), Кошелі біля Більська Підляського (Г. Одзівич, 1980), Кнорики біля Більська Підляського (Г. Лук'янюк, 1983), Рогавка біля Сім'ятич (Б. Клочко, 1979), Корниця біля Константинова Підляського (Я. Тишкевич, 1977), Липинки (Я. Радловська, 1979) і Жещинка в Білопідляському воєводстві (Р. Говорушко, 1983).

Кілька магістерських праць присвячено мові народних українських пісень у їх діалектній підляській чи холмській формі.

Зібрані народні пісні та фонетичні записи аналізувалися, й на основі цього матеріалу досліджувалися такі мовні явища, як здрибнення слів у пісні, повторення слів і словосполучень, повні й стягнені форми прикметників. Записи робилися в селах Чижики, Новоберезово і Капітанщина біля Гайнівки (В. Кіндзюк, 1978; М. Познанська, 1978; А. Мойсеня, 1980), Пасинки і Море біля Більська Підл. (О. Врублевська, 1978; Н. Кондрачук, 1978), села околиці Кліщель (В. Рощенко, 1978), Потоки в Замойському воєводстві (К. Кенчковська, 1979). У згаданих працях важливе значення має свіжозаписаний мовний матеріал, який може стати основою ґрунтовного опрацювання підляських говірок.

Було обстежено кілька сіл на Підляшші: це Жерчиці біля Сім'ятич, Ставки над Бугом, недалеко Володави, та Носів біля Білої Підляської. Тут наукові співробітники кафедри слов'янської філології Люблінського університету зібрали діалектні записи за „Програмою для збирання матеріалів до Діалектологічного атласу української мови” (Київ, 1949) і переслали їх для вміщення в діалектологічному атласі, який уже вийшов з друку у Києві під назвою „Атлас української мови”, т. II.

В Інституті слов'янознавства Польської Академії наук опрацьовано „Атлас східно-слов'янських говірок Білосточчини”, в якому поміщено матеріал, зібраний після Другої світової війни в 114 населених пунктах південно-східної частини Білостоцького воєводства. Зокрема мови 38 сіл колишнього Більського, Гайнівського і Сім'ятинського повітів окреслено як „українські говірки”, або рідше „говірки з українськими прикметами”. Це села: Яцевичі, Самулки Малі, Храболи, Кленікі, Лосінка, Макувка, Риболи, Тростянка,

Маліші, Стрики, Проневичі, Чижі, Дубини, Піліки, Голоди, Вурля (Орля), Мохнате, Дубичі Осочні, Орішково, Маліннікі, Дубно, Грабовець, Андриянки, Чорна Дужа, Суховольці, Сніжки, Полічна, Поканєво, Черемха, Цецелі, Батики Середні, Жерчиці, Тим'янка, Городники, Мошона, Мутна, Токари, Немирово. Записи з цих сіл для вищезгаданого атласу збирали М.Кондратюк, С.Глінка, Е.Смулкова, А.Багровська та ін. Вийшов з друку перший том цього атласу²⁰. У вступі висловлено цікаві думки щодо зв'язків з українськими говорами та щодо опрацювання загальноукраїнського діалектного атласу. Наведемо деякі з них:

„Варто звернути увагу на висновки, зроблені щодо національної приналежності мешканців Білосточчини на підставі говірки, якою вони користуються. Вони можуть бути помилковими. Національна самосвідомість не формувалася тут на засаді мовних критеріїв. Важливу роль тут відігравало релігійне визнання. Тут немає значення, чи хтось є віруючий, чи ні з точки зору релігії. Вирішальну роль відіграє виховання у певному середовищі. Так, католики, які говорять щоденно білоруською говіркою в околицях Сокальки, Дуброви Білостоцької, вважаються поляками. А православні з-під Більська Підляського або Сім'ятич переважно є білорусами, хоча їхня говірка має багато українських елементів. Трапляється теж, що хтось говорить по-польському і він вважається білорусом, а походить з родини, яка говорить українською говіркою. Крім того, ще не в усіх національна свідомість є цілком викристалізована²¹.

„Атлас східнослов'янських говорів Білосточчини, будучи атласом регіональним, становить однозначно доповнення під поглядом територіальним атласу загально-

білоруського, яким є Діалектологічний атлас білоруської мови, виданий у 1963 р. в Мінську, а також певною мірою приготованого до друку Атласу української мови”²².

У томі вміщено 42 карти, де продемонстровано найцікавіші проблеми звукової системи, цілий ряд ізоглос дуже виразно відділяє українські говірки (між Нарвою і Бугом) від білоруських, які починаються на північ від ріки Нарва.

У наступних томах висвітлюватимуться найважливіші граматичні явища й лексичні елементи, картографуються і будуть представлені такі групи слів, як: назви частин тіла, тварин, слова, пов'язані з тваринництвом, сільським господарством, риболовством, садівництвом, назви рослин, назви фізіографічні, слова, пов'язані з будівництвом, куховарством, одягом, хворобами та лікуванням їх, лексика вірувань та обрядів тощо.

Цей атлас дає багатющий фактичний матеріал для пізнання українських підляських говірок.

Систему голосних у мові населення Гайнівського повіту досліджував М.Кондратюк (1964). Про українські говірки Підляшшя писав також фольклорист і громадський діяч І.Ігнатюк у замітках, друківаних у польському часописі „Мовознавство” (Люблин, 1968. Т.4) та в „Нашій культурі” (Варшава, 1959. Ч. 6).

„Я Підляшшя об'їздив вздовж і впоперек, — зазначає Іван Ігнатюк. — Побував я не в одному селі і говорив з людьми їх місцевою говіркою. Ствердив я, що на Підляшші майже що в другому селі інакше говорять. Люди свою рідну мову називають „нашою”, „простою”, „хахляцькою”, рідко українською. Однак ці різні говірки належать до української мови. Впливи української мови сягають на Підляшші на заході по Людвин, Острів Люблинський,

Парчів, околиці Межиріччя Радзинського повіту, аж по Янів і Константинів за Білою Підляською, а на півночі за Більськ Підляський та Гайнівку" (стор.13.)

І. Ігнатюк ділить говірки Підляшшя на кілька груп, а саме: *луговицька* побутує у селах на Прибужжі від Тересполь до Володави (її можна ще поділити на *більську* і *володавську*); *полівицька* — смуга сіл від Вирик і гміни Кривоверби (пов. Володава), аж по Константинів за Білу Підляську; *хмацька* („на південь від полівичан, як кол. гміна Кривоверба, Сосновиця"); говірка на *-ил, -іл* („на південний захід від хмацьких сіл ще нині можна почути українську говірку, в якій відчувуються впливи польської мови більші, ніж у хмацькій. Нема в тому нічого дивного, бо це крайні села, де жило українське населення. Тепер залишилися там уже тільки окремі родини, які ще пам'ятають свою мову"); говірка на *-мі* („на північний захід від говірки полівичан тягнеться велика смуга сіл, де ще від старих людей можна почути українську мову; подібна вона до полівицької, але більше позначаються тут впливи польської мови"). Це практичний поділ, застосований великим аматором, знавцем практичного вживання говірок, підляшуком Іваном Ігнатюком, який збирає підляський фольклор і навіть пробує писати вірші, де позначається вплив рідної говірки.

Підляська українська говірка — це передусім багатий фольклор, але були спроби писати нею літературні твори.

Микола Янчук (1859-1921) — фольклорист і письменник, родом з с. Корниця тодішнього Константинівського повіту колишньої Седлецької губернії — мріяв про створення літератури його рідною підляською говіркою, опрацював її правопис, сам писав цією говіркою, наприклад, вірш,

присвячений білоруському постові Янку Купалі (1918):

З твоім віершом пред очима
Я не раз оплакав
Свого краю бідну долю
Й зьомкув-неборакув.

Бо я моя отчизна, браце,
Як не рудна в Бога,
То ж терпіела завше муки
І била убога.

А тепер, як ворог єї
Нівечит, калієчит,
Вже я сам Буог юой тії рани
Бодай чи залієчит.

А Пудлясе і Русь Біела,
Як дві сестри руодни,
Як одного члонкі тіела
Билі б зовше згуодни.

А од мене моім внуком
Ніц ся не зостане,
І моя нікчемна слава
Так, як сніг, розстане²³.

Високо оцінювали Янчукові драматичні твори, побудовані на фольклорних матеріалах, І. Франко та А. Кримський²⁴.

Вірші українською мовою з підляськими мовними елементами пише сучасний поет, що живе й господарює на своєму полі в с. Ставки під Володавою, Степан Сидорук. Він 1983 р. видав у Варшаві невеличку збірку „Понад Бугом". М. Лесів у вступному слові до книжки зауважує:

„У віршах знаходимо деякі прикмети рідної говірки поета, в якій:

— приголосний **р** завжди твердий: *вдару, радками, кучераві, вдарав, двери, до вечери*;

— голосний **а** після м'якого приголос-

ного під наголосом може вимовлятися як **є**: *дуплинестий, щетинестий*, а також **є** замість **я** маємо у формах іменників середнього роду типу *листе, щасте*, причому попередні приголосні назагал не подвоюються: *одпустіне* (відпущення), *мовчіне* (мовчання), *насіне, пацане*;

— голосний **е** переходить в **о** частіше, ніж в українській літературній мові: *останнєє, цює, всьо, польом* (полем), *серцьом, дощом, над мором, берозонька, невестьоле*;

— голосний **о** в закритому складі та під наголосом переходить в **і** навіть там, де в літературній мові цього переходу немає: *безпотімний, Біг* (Бог), *зірний* (зоряний), *пiк* (поки);

— голосний **і** в ненаголошених складах змінюється, як правило, в **и**: *сиромаха, барвиночки, сиви, кости*;

— приголосний **г** залишився ще в слові *тогді*, а попереджує голосний у слові *гiнний* (інший);

— немає **є** у формах *мні* (мені), *на камені* (на камені);

— прикметники та займенники мають ще нестягнені закінчення: *старіі, худіі, тяжкіі, кривая, останнєє, цює*;

— іменники середнього роду в орудному однини мають закінчення *-ом* замість *-ям*: *збіжом, зіллям, вороньом* (воронням);

— можна знайти такі цікаві форми, як *дрімле* замість „дрімає”, *дитята, племена* замість „дитяти, племени” за дітьмима „за цітьми”, *ме бити* „битиме”, *мем збирати* „збиратимемо” та ще деякі інші фонетичні і граматичні особливості місцевої говірки, матеріал якої був поміщений в „Атласі української мови” (т.2).

Для ілюстрації наводимо кілька віршів:

Розстогнався Буг широкий,
розшумілось море,
де ж ти ділась, де поділась,

тутешня доле?

Де дівчата чорнобриві
і де ж молодичі,
що пололи льон дрібиенький
та й кукіль в пшениці?

І де ж хлопці риболовці...
В поля зотекнули,
чи в мандрівку вибралися,
чи, може, заснули?

Поклич, вітре бистрокрилий,
нехай повернуться,
нех гарненько по-козацьки
в жупани вберуться,
і нехай-но, соколики, прилетять до хати,
нех не тужить за дітьмима Україна-мати.

Цікавий своїм змістом та мовними формами вірш „Підляшшя”.

Де-не-де між лугами зорі озерець,
з-поміж лип біленька церква хрестом блисне,
а таке всьо миле і таке всьо дороге,
що аж радість наше серце тисне.
А від піль племена мого голос мчить ся,
прізвища міст і сіл давнішні називає,
прадавнії права, прадавнії звичаї,
прадідів, батьків моїх напминає.

З відгуків дрібніи моєї землі,
що пахнуть медом, дьогтьом та смолою,
племенній події згану, як історію,
і буду гордитись тим всім,
і буду гордитись собою.

А у вірші „Рідне місце” автор просить при нагоді відвідати Холмщину:

Звідкіль би вас дорога не вела,
Холмщину відвідати вступіте,
людей тамошніх та тамошній села,
Яблоченський монастир
та поле безмежне без кінця,
золотистим збіжом вкрите.

Наше місце, земле наша рідня,
ділів потом удобрена ціла,
тут кождий батька слід відбився і застиг,
тут мати мови рідної нас вчила.

Підляською говіркою пише свої поезії будівельний механік Іван Киризюк, народжений 1947 р. в с.Крив'ятичі коло Більська. „Вірші пишу мовою моїх предків, якої навчила мене рідна мати, — визнає він. — Цією мовою і тільки цією можу з глибини серця висловити любов до рідного Підляшшя”²⁵.

Для прикладу наводимо один його вірш, написаний 1978 р.:

Батькувщино мила,
Яка ж ти мні гожа,
Би молода дівчина...
В очах моїх похожа.
Тут предкув є могіли,
І купол церкви сребристий,
І криж схилівшись дерев'яний
пуд дубом розложистим.
І річка, якби змійка,
У пору веснову
Біжит в зельоне поле...
А жаворонки небо
Піснями частують.
Батькувщино мила,
Куточку меї мови,
Я завше тебе помню
І стада журавлюов.
Што в небі голубому
Махалі на прощане
Мні і крайові рідному.

У 1983 р. був оголошений конкурс на поезію молодих українських поетів, що проживають у Польщі. Одним з лауреатів став Юрій Гаврилук з Більська, що написав такий вірш рідною говіркою:

Мово наша
Батькув і дідув наших,

Молітво наша
До руоднеї земліє.

Ти як маті руодна
До сну нас колихала,
Учила ти нас житі —
Якімі статі нам людьмі.

Ти як кров горяча
Між народом кружиш,
Кажди чоловієк
Серцьом є твоїм.

І хоч ти біла
„Генію пана недоступна”,
Царам ненавістна —
Ми тебе зберегли.

Збережем ми тебе
І в теперишні нам час,
Будем тобою говориті,
І не загине слід по нас.

Цей вірш, надрукований у „Нашій культурі” (ч.6, 1983), є гарним прикладом збереження підляської говірки для літературного вислову. Якщо молоде покоління любитиме й поважатиме свою „рідну мову”, ці говірки розвиватимуться та будуть втішати кожду розумну людину. Ще в 1959 р. І. Ігнатюк, писав: „В сучасній діалектології прийнято невірний погляд, ніби на захід від Бугу ніякі українські говори вже не існують. Своїми спостереженнями хочу звернути увагу дослідників мови, що говірки Підляшшя ще живуть і ще не пізно їх науково опрацювати”²⁶.

У підручниках та монографіях з діалектології, що появлялися в Україні в 60-х та 70-х роках, йшлося про дослідження українських говірок на території Польщі. Проф. Й.О. Дзендзелівський у своєму „Конспекті лекцій з курсу української діалектології”, виданому в Ужгороді 1966 р.,

присвятив один розділ цій проблемі. На сторінках 57-62 він пише про „дослідження з української діалектології в Польській Народній Республіці”, де багато місця зайняла справа досліджень говірок Підляшшя та Холмщини. У невеличкій статті неможливо докладно описати всі характерні прикмети цих говірок. Треба було б перекласти усі ці завваги і фактичний матеріал, що містяться в працях діалектологів, фольклористів і навіть письменників, про які ми згадували і частково аналізували. Найкраще досліджена тут звукова система, менше — граматична, а найменше — лексичний склад підляських та холмських говірок, хоч у зв'язку з виходом та готуванням атласів, захистом докторських і магістерських праць з лексикології ми щораз більше маємо фактів, щоб описати також словник цих говірок. На це, однак, потрібна була б велика, розрахована на кілька томів, праця.

Можна лише в загальному назвати найголовніші прикмети підляських говірок, якими вони відрізняються від сусідніх:

— Дифтонги (двозвуки), які появились на місці староукраїнських *о* та *е* в закритих складах і давнього звуку *ѣ* під наголосом, наприклад: *куонь*, *вуоз*, *нуоч*, *хлієб*, *звієр*. Тільки так звані луговики вздовж Бугу вимовляють у таких випадках і згідно з літературною нормою.

Давніше м'яке *р* стверділо майже в усіх позиціях, наприклад: *куру* (курю), *радок*, *урад* (уряд), *рабий*, *рика* (ріка), *подвіре* тощо.

— У деяких підляських говірках зберігаються ще від староруської епохи м'які *т*, *д*, *л*, *н*, *с* перед голосними *е* та *и* (*і*), наприклад: *коневі*, *веліких*, *на уліці*, *ходіті*, *леміш* і т.д. (в інших українських говорах: *конєви*, *конєві*, *на улици*, *ходити*, *леміш*).

— Нестягнені староукраїнські закін-

чення збереглися у відміні прикметників, головним чином тоді, коли на закінчення падає наголос (*слабая*, *слабое*, *слабий*, *слабую*). Якщо наголос падає на основу, закінчення має стягнену коротшу форму: *веліка*, *веліку*, *веліке*, *велікі*.

У родовому відмінку однини прикметників жіночого роду виступає здебільшого характерне закінчення - *еї* (*добреї*, *молодеї*, а в орудному — *-єю*: *добрею*, *молодею* (пор. відому приказку, яка на Підляшші звучить так: „За дурнею головою ногам беда”).

— Закінчення першої особи множини минулого часу - *хмо* зустрічаємо лише на невеликій території Парцівського й Володавського повітів, наприклад: *ходилихмо*, *буліхмо*, *приносилихмо*. У зв'язку з цією прикметою цю частину підляських говірок сам народ називає „хмацькою мовою”, а носіїв говору — хмаками.

— У підляських говірках виступає своєрідна лексика (словниковий фонд), яку можна показати в повному складі лише в разі створення словника підляської лексики, про що ми мріємо. Наводимо такі типові для цієї території слова, як: *вельми*, *одкуль* (звідки), *міти* (мати), *кульо* (скільки), *тульо* (стільки), *хиу* (хочу), *димник* (комин), *зганути* (пригадати собі), *оно* (тільки), *прочкнутися* (прокинутися), *ратай* (плугатар), *хмеретеча* (гілля), *циганчик* (ножик), *шугати* (колисати), *мніго* (багато), *клуня* (стодола), *колодяз* (криниця), *живіти* (жити) і багато інших.

Далі на південь вздовж Бугу тягнуться Холмщиною говірки, які діалектологи вважають перехідними від північноукраїнських до південно-західних. Характерна прикмета цієї території — це змішання північноукраїнських мовних властивостей з південно-західними; наприклад, на місці давнього подовженого *о*, *е*, та *ѣ* під наголосом виступає тут *і*, як у південно-

західних говірок, натомість у ненаголошеній позиції з'являється *у, и*, як у північноукраїнських говорах, наприклад: *кінь, сніп, і снопук, вечур, чобут, митла, бида, видро* тощо. Багато особливостей цих говірок пов'язано з українськими говірками, що тягнуться далі на південь, хоча деякі в'яжуться з підляськими.

Волинські говірки заходять частково на територію колишніх Грубешівського й Томашівського повітів до річки Солокії на півдні. Праць, що відносяться до згаданої мовної території Польщі, досі не було²⁷.

Найголовнішими властивостями цих говірок, які ми зараховуємо до волинських, є такі:

— Ненаголошене *е* вимовляється ширше, тобто як *а* (замлю, по салах, траба, з дуцям, стажкою).

— На початку слова перед голосними часто з'являється протетичний приголосний *г* (гулиця, готава, гочи, горати).

— У дієслівних формах теперішнього часу виступає у закінченні *-ть* (ходить, робить, ходять, роблять), на відміну від

інших сусідніх говірок, у яких *т* у цьому випадку тверде: *ходить, робит, ходят, робят*.

— Замість літературних форм займенників у родовому відмінку *тієї, моєї, своєї* виступають тут форми зі спрощенням — *теї, меї, свеї*, а в орудному відмінку — *тею, мею, свею*.

Ряд інших системних властивостей цих говірок в'яжуться з усією групою південно-західних говірок української мови або з її частиною.

У цій статті представлено скорочено те, що досі відомо в науці про народні говірки Підляшшя та Холмщини, історію дослідження мови надбужських селян, сучасний стан цього невід'ємного елемента народної культури. Дослідження ще тривають і збагатять наші відомості про цей найважливіший скарб народного буття, яким є рідна мова у діалектній формі. Нею народ виражає свої почуття, говорить з сусідами, співає веселі й сумні пісні, розповідає про минуле, планує майбутнє, нарікає на лиху долю і молиться до Бога, просячи кращої долі.

¹ Woycicki K. W. Zarysy domowe.— Warszawa, 1842.— Т. 3.— С. 265-353; Kolberg O. Chelmskie: Obraz etnograficzny.— Т. 1-2.— Kraków, 1890-1891; Puntich A. Приложение к материалам для этнографии Царства Польского. Губернии Люблинская и Августовская, 1864. Тут, у розділі „Малороссы” подано характеристику народної культури місцевих українців і кільканадцять пісень; Страшкевич Н. „Устная народная словесность в Холмской и Подляской Руси” // Памятники русской старины в западных губерниях, 1835.— Вып. 8.— С. 458-508; Страшкевич Н., Заусцинский К. Очерки быта крестьян Холмской и Подляской Руси по народным песням // Памятники русской старины в западных губерниях.— СПб., 1885.— Вып. 7.— С. 338-432.

² Желеховський С. „Заметки о русских говорах Седлецкой губернии” // Русский филологический вестник.— Варшава, 1884.— С. 255-261; Григорьев А.Д. О малорусских говорах Седлецкой губернии //

Протоколы заседаний Словесной комиссии Московского археологического общества 30 января 1901 г.

³ Кондраков Н.П. Отчет о деятельности Отделения русского языка и словесности Императорской академии Наук // Сообщения Отделения русского языка и словесности Императорской академии наук.— 1910.— Т. 87.— С. 31.

⁴ Михальчук К., Крымский А. Программа для собирания особенностей малорусских говоров // Сообщения ОРЯС ИАН.— 1910.— Т. 87.— Ч. 4.

⁵ Kuraszkievicz W. Przegląd gwar województwa Lubelskiego // Monografia statystyczno-gospodarcza województwa Lubelskiego.— Lublin, 1932.— Т. 1.

⁶ Ibid.— С. 310.

⁷ Ibid.— С. 319-320.

⁸ Kuraszkievicz W. Z badań nad gwarami północno-maloruskimi // Rocznik Sławistyczny.— 1931.— Т. 10;

ного ж: Przyczynek do iloczasu małoruskiego // *Lud Słowiński*.— Kraków, 1933.— 3 III A.— S. 40-48.

⁹ Nowe obserwacje o ruskiej dyspalatalizacji spółgłosek przed e, i" III-eme Congres International des Slavistes. Communications et rapports.— Beograd, 1939.— S. 37-38; *Ukraińska dyspalatalizacja w gwarach podlaskich* // *Z polskich studiów slawistycznych*. Seria 2. Językoznawstwo.— Warszawa, 1963.— S. 23-37.

¹⁰ Najważniejsze zjawiska językowe ruskie w gwarach między Bugiem i Narwią // *Sprawozdania z posiedzeń Komisji Językowej Towarzystwa Naukowego Warszawskiego*.— T. 31, Wyd. I, t. II.— Warszawa, 1939.

¹¹ Див.: Резюме докладов и письменных сообщений // IX Международный съезд славистов, Киев, сентябрь, 1983.— С.71.

¹² Садовський В. Північно-західня Україна в світлі статистики // *Літературно-науковий вістник-річник XXIII*, кн. XI. Львів, 1924.— С.160-161.

¹³ Łesiów M. Wpływ akcentu na kontrakcje końcówek przymiotnikowych w ukraińskich gwarach Podlasia // *Slavia orientalis*.— Warszawa, 1959.— Nr.2-3.

¹⁴ Лесів М. Про одну дієслівну форму в українських підляських говірках // *Українська лінгвістична географія*.— К., 1966.— С. 140-142; *Ukraińskie gwarowe-chmo* // *Rozprawy Komisji Językowej Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego*.— Wrocław, 1967.— T. VI.

¹⁵ Łesiów M. System fleksyjny ukraińskiej gwary wsi Kodeniec. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*.— Lublin, 1962.— Sectio F, vol. XIV, 1.

¹⁶ Łesiów M. Polonizmy ukraińskiej gwary wsi Kolechowiec, *Język Polski*. — T. XXXVIII, zesz. 5. — Kraków, 1958. — S. 362-369; „Polsko-ukraińskie oboczności leksykalne w gwarach z pogranicza”, *Z polskich studiów slawistycznych*, seria V. Językoznawstwo. — Warszawa, 1978. — S. 279-286.

¹⁷ Łesiów M. Terenowe nazwy własne Lubelszczyzny.— Lublin, 1972.— 216 s.

¹⁸ Skąd się wzięła nazwa Hrubieszów // *Onomastica*. Rocznik 6. — Wrocław, 1960.— S. 107-110; Co oznaczają nazwy naszych rzek? // *Kalendarz Lubelski* na r. 1966.— Lublin, 1965.— S. 79-83; Terenowe nazwy własne typu Zarudacze // *Slavia Orientalis*. — T. XVII, zesz. 3.— Warszawa, 1968.— S. 351-353; Elementy wschodnio-słowińskie w nazwach terenowych powiatu Zamojskiego // *Zamość i Zamojszczyzna w dziejach i kulturze polskiej*. — Zamość, 1969.— S. 449-456;

Етимологічний калейдоскоп місцевих назв на пограниччі ПНР // *Український Календар* 1970.— Варшава, 1969.— С. 77-80.

¹⁹ Łesiów M. Elementy ukraińskie w gwarach województwa Lubelskiego // *Kalendarz Lubelski* na rok 1965.— Lublin, 1964.— S. 141-143; Gwary ukraińskie na terenie Polski Ludowej // *Slavia Orientalis*. R. XXII; VI.— Warszawa, 1973.—S. 67-78; Folklor pogranicza polsko-ukraińskiego // *Literatura ludowa i literatura chłopska* // *Materiały z ogólnopolskiej naukowej sesji folklorystycznej* 16-18 II 1973.— Lublin, 1977.— S. 173-194; Українські говірки на території Польщі // *Наша Культура*.— Ч.7-8, (51-52). — Варшава, 1962; Взаємозв'язки між українськими та польськими говорами // *Український Календар* 1966.— Варшава, 1965.— С. 277-281; Українська мова в Польській Народній Республіці // *Український Календар* 1970.— Варшава, 1969.— С. 77-80; Північноукраїнські говори в Польщі // *Український Календар* 1974.— Варшава, 1974.— С. 251-256; Мова фольклору на польсько-українському пограниччі // *Наша культура*.— Ч.192.— Варшава, 1974; Українсько-польські міждіалектні контакти на території Люблінського воєводства // XIV Республіканська діалектологічна нарада. Тези доповідей.—К., 1977.— С. 16-18.

²⁰ Atlas gwar wschodniosłowińskich Białostocczyzny / Pod redakcją S. Glinki, A. Obrebskiej-Jabłońskiej i Siatkowskiego, opracowany przez Zespół Instytutu Słownoznawstwa PAN: Glinka (kierownik zespołu), Janiak, Kondratiuk, Cecylia Oszer-Podgórska, Jerzy Wiśniewski (Instytut Historii PAN). — T. I.— Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk, 1980.

²¹ Ibid.— S.10.

²² Ibid.— S.9.

²³ Бялокозович Б. Микола Янчук // *Український Календар* 1984. — Варшава, 1984. — С. 223-228.

²⁴ Див.: В.П. Микола Янчук - драматург // Там само. — С. 228-230.

²⁵ Там само. — С. 291.

²⁶ Замітки про українські говірки на Підляшші // *Наша культура*.— Ч.6(14).— Варшава, 1959.— С. 3-14.

²⁷ Niektóre zagadnienia gwar ukraińskich w województwie Lubelskim // *Językoznawca*, nr. 11-12.— Lublin, 1964.— S. 175-185; Powiat Sokalski pod względem geograficznym, etnograficznym, historycznym i ekonomicznym.— Lwów, 1899 (на с. 261-270 подається характеристика говірок кол.Сокальського повіту).